

Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Szerkesztette:
Bárány Erzsébet

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2020

ETO 81'1:061.3(477.87)

B 19

A kiadvány a 2019. május 23–24-én Beregszászban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke által rendezett *Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár* című nemzetközi tudományos szemináriumon elhangzott előadások anyagát tartalmazza. A kötet a neves szlavista születésének 100. évfordulója kapcsán az életét, az oktatói, a nyelvészeti és az irodalmi tevékenységét bemutató tanulmányokat adja közre.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (2020.08.27., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege és Filológia Tanszéke közreműködésével.

Szerkesztette:

Bárány Erzsébet

Lektorálta:

dr. Bárány Béla, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

dr. Gazdag Vilmos, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A magyar nyelvű szöveget korrektúrázták:

a szerzők

Az ukrán és angol nyelvű szöveget korrektúrázta:

Kordonec Olekszandr és Vrábely Tamás

Műszaki szerkesztő:

Gazdag Vilmos

Borítóterv:

Gazdag Vilmos, Vezsdel László

ETO-besorolás:

a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára

A kiadásért felelnek:

Csernicskó István (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola megbízott rektora)

Orosz Ildikó (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke)

Dobos Sándor (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

**A kiadvány megjelenését
a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács támogatta.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90202, Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-7868-35-3

© A szerzők, 2020

© A szerkesztő, 2020

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2020

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

За редакцією:
Єлизавети Барань

ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У»
Берегове–Ужгород
2020

УДК 81'1:061.3(477.87)

Б 19

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «*Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*», який відбувся 23–24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II (протокол №5 від 27.08.2020 р.)

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

За редакцією:

Єлизавети Барань

Рецензенти:

Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія»
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Коректура угорського тексту:
авторська

Коректори українського та англійського текстів:
Олександр Кордонець та Томаш Врабель

Технічний редактор:
Вільмош Газдаг

Обкладинка:
Вільмош Газдаг, Ласло Веждел

УДК:

Бібліотечно-інформаційний центр «Опаціої Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

Відповідальні за випуск:

Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)
Ільдико Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)
Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

**Друк збірника здійснено за підтримки
Угорської академічної ради Закарпаття**

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) та ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua)
Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

ISBN 978-617-7868-35-3

© Автори, 2020

© Редактор, 2020

© Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, 2020

Зміст / Tartalom

ВСТУПНЕ СЛОВО	9
ELŐSZÓ	11
БАЛЛА ЕВЕЛНА: Мотив дороги в малій прозі Еміля Балецького	13
БАРАНЬ ЄЛИЗАВЕТА: Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності)	21
GAZDAG VILMOS: A szláv-magyar nyelvi kapcsolatok alakulása egy elfeledett keleti szláv jövevényszó regionális újjáéledése tükrében	41
ZOLTÁN ANDRÁS: Az „Ószláv nyelv” című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából	49
КАПРАЛЬ МИХАИЛ: Время надежд и разочарований русинской интеллигенции: еще раз к биографии Эмиля Балецкого	61
КОРДОНЕЦЬ ОЛЕКСАНДР: Концепт щастя у новелах «Цвіт щастя» Богдана Лепкого та «Счастье» Еміля Балецького	69
KOCSIS MINÁLY: Balezcky Emil és az ukrán nyelvemlékek	77
КРАВЕЦЬ ЛАРИСА: Лінгвофілософські виміри поняття «рідна мова»	83
LEBOVICS VIKTÓRIA: Balezcky Emil jogtalan elbocsátása az Eötvös Loránd Tudományegyetem archívumában található dokumentumok tükrében	93
ЛЯВИНЕЦ МАРИАННА: Ранняя поэзия Э. Балецкого	117
ЛЯВИНЕЦ-УГРИН МАРИАННА: Новые страницы биографии Эмиля Балецкого	127
МУШКЕТИК ЛЕСЯ: Фольклорно-етнографічні записи Еміля Балецького	165
TASKOVICS OKSZANA: Balezcky Emil útja a népi íróvá válása felé	177
CSERNICSKÓ ISTVÁN: A szláv nyelvváltozatok kategorizálásának kérdése Kárpátalján	183
ЧОНКА ТЕТЯНА: Прозові твори Еміля Балецького: стиль, тематика, проблематика	223

BALECZKY EMIL ÉS AZ UKRÁN NYELVEMLÉKEK

KOCSIS MIHÁLY

Szegedi Tudományegyetem

kocsism@lit.u-szeged.hu

The article deals with three essays written by Emil Balczyk that are dedicated to Ukrainian linguistic records kept in Hungary. All these manuscripts were written in the North-Eastern territory of the Hungarian Kingdom in the 17th and 18th centuries. As a consequence, the studies in question can still be regarded of crucial importance in the research of the history of the Subcarpathian Ukrainian dialects.

Noha e sorok írója Balczyk Emillel személyesen soha nem találkozott, mégis nagy megtiszteltetés számára, hogy az évforduló alkalmából rendezett emlékülés meghívott résztvevőjeként a tisztelgő kötetbe írhat. Ennek magyarázata a következő.

Amikor 1981-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem ukrán szakos hallgatója lett, a nyelvtörténeti előadásokat az ekkor már beteg professzor helyett korábbi tanítványa, Wernke Géza adjunktus tartotta. Ő pedig egykori jegyzeteiből dolgozott, már az első órán bejelentette, hogy mindent pontosan úgy fog továbbadni, ahogyan azt a tanárától hallotta. Így lettek az akkori és későbbi ukrán szakos hallgatók – Wernke Gézának köszönhetően közvetetten – maguk is Balczyk-tanítványok.

A Magyarországhoz kötődő ukrán nyelvemlékeknek Balczyk Emil három tanulmányt is szentelt, egyet társszerzőként. Ezekben az 1666. évi zborói szerződést (Балецкий 1956), a XVII–XVIII. század fordulóján keletkezett egri irmologiont (Балецкий 1958) és Báthory Zsófia 1674-ből származó oklevelét (Перени-Балецкий 1959) elemzi. Mind a három írás a Magyar Tudományos Akadémia szlavisztikai folyóiratában, a *Studia Slavica*-ban jelent meg.

1. A zborói szerződés: A dokumentumot Budapesten, az Országos Levéltárban őrzik; jelzete: Rákoczy–Aspremont cs. 1. Caps. 54, fasc. N 1. A gyűjteményben található iratok magyar vagy latin nyelvűek, így a Balczyk Emil által leírt egyezmény kivételt jelent. A szerződés 1666-ban Zborón (ma: Zborov, Kelet-Szlovákia) készült és Zalai Pál sztaroszta előtt – környékbeli nemesek és papok jelenlétében – köttetett.

Tartalma a következő: a valószínűleg soltész Seman (Семан) és a tvaroszcrai pap között vita tört ki (ennek oka ismeretlen). A felek a sztaroszta előtt megállapodnak abban, hogy aki a vitát újrakezdi, 20 arany bírságot (бершак) köteles fizetni. Az írnok személye ismeretlen maradt, de

bizonyosan nem a vitatkozó felek valamelyike volt, mert az ő leírt nevük mellé aláírásként kereszt került.

A 13 sornak 8 oldalas elemzést szentelt a szerző, részletesen kitér a grafikára és helyesírásra, a hang- és alaktanra, továbbá a szókinszre egyaránt. A felhasznált szakirodalom tekintélyes mennyisége, annak sokszínűsége különösen imponáló: tartalmaz korabeli (XVII. századbeli) forráskiadásokat, nyelvtörténeti, dialektológiai és történeti műveket, továbbá szótárakat is.

Végső megállapításként Balezky Emil arra a következtetésre jut, hogy a zborói szerződés a hivatali iratok stílusában írott ukrán emlék, mely lemek nyelvjárási elemeket és nyugati szláv (szlovák, lengyel) nyelvi vonásokat is tartalmaz.

2. Az egri Főegyházmegyei Könyvtár T XIV, 14, 4044–1 jelzetű kézirata egy irmologion, melyről a katalógusban ez olvasható: *Psalmodia cum Notis Musicis et Picturis Coloratis Ruthenice 1773*. A kódex 203 papírlapból áll, melyek mérete 15x18 cm. 198 levél eredeti cirill betűszámozással van ellátva, a kötésbe került 5 későbbi lap nem. (A könyvtárban a kéziratot ceruzás arab számozással is ellátták.)

A papírokon található vízjelek közül Balezky Emil tízet (!) azonosított: erdélyi és szlovák malmok termékei. A legkorábbi 1677-ből ismert. A félusztávból – különösen a 118. levéltől kezdődően – szkoropiszbe hajló kézírás és a díszítés a XVII–XVIII. század fordulóját idézi. Az irmologion egy másoló munkája.

A kézirat – Egerbe kerülése előtt – a sajópálfalvai unitusok tulajdonában volt. Ebben a helységben (melynek mai hivatalos neve: Sajópálfala) a XVIII. században az istentisztelet a lemek kiejtés szerinti egyházi szláv nyelven folyt, holott a lakosság szlovákokból és magyarokból állt – ám nem kizárt, hogy a falunak lemek lakosai is lehettek. (Hozzáteesszük: az 1806. évi egyházi összeírás szerint a saját parókiával és népiskolával rendelkező Sajópálfalán 556 a görög katolikus lelkek száma, más vallású pap a faluban nem szolgált, a prédikációs nyelv pedig a ruszin volt (Udvari 1990: 102). A provenienciát tekintve és az időben visszafelé haladva: a pálfalvai unitusokhoz egy bizonyos Fekete Jánostól került, akinek elődje, Fekete Mihály azt 1753-ban 6 máriásért megvásárolta, majd bőrbe köttette.

De ki lehetett az irmologionunk szerzője? Erről azt írja Balezky Emil: „Ha ezt az Irmologiont később másolták volna, akkor a több mint harminc irmologiont alkotó kárpátaljai művész, Ioan Juhasevič (Іван Югасевич, 1741–1814) egyik korai írásművészeti alkotásának tekinthetnénk. Ám még

azt megengedve, hogy a mi Irmologiumunk 1753-ban készült, sem feltételezhetjük, hogy azt az akkor tizenkét esztendőös Ioan Juhasevič másolta” (saját fordítás – K.M.). Következésképpen csak Juhasevič egyik előfutára lehetett az alkotó.

Baleczky Emil nyelvemlék-leírása ismét nagyon alapos. Felépítése hasonló a zborói megállapodásról írott munkájához.

Az irmologion szövegének elemzésében feltűnő, hogy a szerző

–ragaszkodik az eredeti betűkészlet pontos visszaadásához (még ha a példákban a grazsdankát, pl. **е, я** találjuk is): őrzy a **а, ѿ, ї, оу, ѣ, в, с, ѣ** betűket;

–a bejegyzéseket a főszövegtől elkülönítve elemzi, további két részre bontva őket: a másolótól származó, valamint a későbbi bejegyzésekre.

Következtetésként Baleczky Emil megállapítja, hogy a szöveg lemkizmusai alapján ítélve a másoló a lemk nyelvjárást beszélhette. A kézirat valószínűleg a XVII–XVIII. század fordulóján keletkezett Kelet-Szlovákiában. Erre a helyszínre utal az ún. sűgó is.

Nyolc oldal margóján ugyanis – az egyes énekek elején – függőleges szöveget találunk. A sorok összeolvasásából az alábbi történet kerekedik ki (az írásjelek Baleczky Emiltől származnak):

Ишол^в чернець из манастира.

Стритиль его второй чернець.

– Ъкуду градешь, брате черче? –

– С костантина града, брате черче. –

– Садме собъ, брате, и побесъдуме.

Ци не умерла та^м, брате, мати моа? –

– Оумерла, умерла, брате, мати твоа. –

– Оувы мнъ, брате, мати моа!

Előttünk egy korabeli dal, melynek minden sorát más-más dallammal énekelték: azzal, amellyel a sorhoz tartozó oldalon kezdődő egyházi éneket. A diakónusok tudták ezt a dalt, így a kottajelek ismerete nélkül is képesek voltak az Irmologion adott részét helyesen énekelni. S miután a fenti szövegű éneket 1899-ben Sáros vármegyében még lejegyezték, ezért joggal feltételezhető, hogy a kézirat keletkezési helye Kelet-Szlovákia (nem pedig a tőle távoli Borsodban fekvő Sajópálfalva).

3. Báthory Zsófia 1674. évi oklevelét Máriapócon őrizték, ám a kéziratnak időközben nyoma veszett. Baleczky Emil a dokumentumot fotó alapján elemezte (és mellékletben a szövegét is közölte).

A terjedelmes tanulmány első öt oldalát a történész Perényi József írta. Perényi az oklevél tartalmát így foglalja össze: Báthory Zsófia engedélyezi,

hogy a munkácsi és a szentmiklósi domínium területén élő unitusok saját ünnepeiken ne dolgozzanak.

Baleczky Emil nyelvi elemzése ezúttal is kitér a grafikai, helyesírási és nyelvi (hang- és alaktani) sajátosságok leírására és értelmezésére. A tanulmány külön kiemelendő része a teljes szókészletet tartalmazó szótár, amely 12 oldalas, vagyis a tanulmánynak csaknem felét teszi ki. Szemléltetésként itt egy szócikket közlünk belőle (saját fordítás – K.M.):

буровом [буров ~ бурыв ?] 'falusi sztaroszta' < m. bíró. Kárpátaljai nyelvjárási szó. A korai magyar kölcsönszavak közé tartozik. A kárpátaljai nyelvemlékekben 1603-tól található [hivatkozás], a moldvaiakban 1434-től [hivatkozás], de a Kárpátok északi lejtőin aligha ismert. Egy sor olyan nyelvjárási anyagban megtalálható, mely a kárpátaljai nyelvjárás-területen keletkezett, különféle alakokban: *бepib*, *бupib*, *бipob*, *бupij*, *бipoj*, *бupoj*, *бipob* stb.

Elemzése végén a szerző megállapítja, hogy oklevelünk nyelvének különlegességét az adja, hogy

–a korabeli kárpátaljai emlékektől eltérően nincs benne moldvai, havasalföldi vagy szerb iratokra jellemző vonás;

–egyaránt előfordulnak benne közös keleti szláv, közös ukrán, egyházi szláv és lengyel sajátosságok.

A lengyel elemek egy része szokásosan megtalálható az ukrán emlékekben. Az ukrán nyelvjárási vonások viszont azért tarthatnak számot kiemelt érdeklődésre, mert azok nem helyiek, hanem *közös délnyugati* sajátosságok. Kétségtávol helyi jellegzetességnek csak a magyarból kölcsönzött *ешпан*, *бipob*, *бupuar*, esetleg még *двурник* szavakat tekinthetjük. (Utóbbi lengyel eredete azért kérdőjelezhető meg, mert a lengyel szavakban nem tükröződik az *o>u* változás, l. pl. *кpолеваа*, *седмигpоцкого*.)

A helyi elemek hiánya azzal is magyarázható, hogy az oklevél nem magyar vagy latin eredetiből történt fordítás, hanem *eredeti fogalmazvány*. (Perényi József szerint ezt a feltevést erősíti meg az a tény, hogy a dokumentumról az aláírás hiányzik.) Ha viszont fogalmazvány – teszi hozzá Baleczky Emil –, akkor annak szerzője csakis a munkácsi püspök, Josyf Vološynovs'kyj (Йосиф Волошиновський) lehetett, aki galíciai származású volt. Így érthetővé válna, miért került a szövegbe olyan kevés helyi nyelvjárási vonás.

Itt most ki kell térnünk egy érdekes egybeesésre. A 86 esztendővel korábbi keletkezésű Szkotarszkei Tanító Evangéliumban a galíciai és a kárpáti nyelvjárásokra jellemző dialektalizmusok szintén egyaránt megtalálhatók. Ezt aényt Vasyľ Nimčuk professzor úgy értelmezte, hogy

maga a kódex Kárpátalján keletkezett ugyan, ám írója Galíciából származott (Німчук 1997: 10).

Végül záró megjegyzésként még hozzátesszük: a Szegeden kiadott *Ukrán nyelvtörténeti szöveggyűjtemény*ben a zborói szerződés és Báthory Zsófia oklevele egyaránt helyet kapott (H. Tóth-Kocsis 1998: 71–73). A szöveget mindkét esetben Balezky Emil most bemutatott kiadása alapján közöltük.

IRODALOM

- H. Tóth Imre, Kocsis Mihály 1998. *Ukrán nyelvtörténeti szöveggyűjtemény*. Szeged: JATEPress Kiadó.
- Udvari István szerk. 1990. *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása*. [Vasvári Pál Társaság Füzetek 3.] Nyíregyháza: Vasvári Pál Társaság.
- Балецкий Э. 1956. Памятники украинского делового языка XVII века. *Studia Slavica Hung.* 2 (1956): 373–381.
- Балецкий Э. 1958. Эгерский рукописный ирмологий. *Studia Slavica Hung.* 4 (1958): 293–319. (+4 tábla)
- Німчук В. 1997. Передмова. *Скотарське учительне євангеліє – український гоміліар 1588 року*. Текст рукопису підготував і видав Мігай Кочіш. Сомбатгей: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 5–17.
- Перени Й., Балецкий Э. 1959. Украинская грамота Софии Батори 1674 г. *Studia Slavica Hung.* 5 (1959): 75–102. (+2 tábla)

Б 19 **Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин.**
Збірник наукових робіт міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», Берегове, 23-24 травня 2019 року / Редактор: Єлизавета Барань – Берегове-Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2020. – 236 с. (угорською, українською та англійською мовами).

ISBN 978-617-7868-35-3

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», який відбувся 23-24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

УДК 81'1:061.3(477.87)

Наукове видання

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23-24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

2020 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №5 від 27.08.2020 р.)*

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ

Редактор:

Єлизавета Барань

Рецензенти:

Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія»
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

Коректура угорського тексту:

авторська

Коректори українського та англійського текстів:

Олександр Кордонець та Томаш Врabelь

Технічний редактор: Вільмош Газдаг

Обкладинка: Вільмош Газдаг, Ласло Веждед

УДК: Бібліотечно-інформаційний центр «Опаці Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Відповідальні за випуск:

Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)

Ільдико Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

Друк збірника здійснено за підтримки Угорської академічної ради Закарпаття

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019 р., зареєстровано в реєстрі за №6179 приватним нотаріусом І.В. Мацолою) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 21.10.2020. Шрифт «Book Antiqua». Папір офсетний, щільністю 80 г/м².
Ум. друк. арк. 19,0. Формат 70x100/16. Замовл. №2792. Тираж 200.